

JANET KLEIN • **Hamidiye Alayları**

JANET KLEIN University of Akron Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir. Çalışmaları geç Osmanlı dönemi devlet-toplum ilişkileri üzerine odaklanmaktadır. Özellikle Kürt aşiretleri ve devlet arasındaki ilişkileri, milliyetçilik, etnisite ve kimlik tartışmaları etrafında ele alan, derinlemesine alan/kaynak araştırmalarına dayalı pek çok makalesi de yayımlanmıştır.

The Margins of Empire. Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone

© 2011 Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University

Bu kitabın yayın hakları Stanford University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 1924 • Araştırma-İnceleme Dizisi 323

ISBN-13: 978-975-05-1284-1

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Ömer Laçiner - Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Millî aşiretinin Hamidiye Reisi İbrahim Paşa,
aşiret üyeleri ve oğullarıyla birlikte (1915)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Ekrem Buğra Büte

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JANET KLEIN

Hamidiye Alayları

İmparatorluğun Sınır Boyları ve
Kürt Aşiretleri

The Margins of Empire
Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone

ÇEVİREN Renan Akman

Anneme ve babama

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ	
OSMANLI AŞİRET BÖLGESİNDE HAMİDİYE HAFİF SÜVARI ALAYLARI	15
BİRİNCİ BÖLÜM	
ÇOK YÖNLÜ BİR MİSYON	43
İKİNCİ BÖLÜM	
II. ABÜLHAMİD DÖNEMİNDE HAMİDİYE ALAYLARI, 1890-1908	103
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
JÖN TÜRKLER DÖNEMİNDE AŞİRET HAFİF SÜVARI ALAYLARI, 1908-1914	175
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
HAMİDİYE VE “TOPRAK MESELESİ”	231
BEŞİNCİ BÖLÜM	
HAMİDİYE VE MİRASI	297
EK: Hamidiye Alaylarının Haritası, yaklaşık 1900	319
KAYNAKÇA	320
DİZİN	333

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yazımına pek çok kişi ve kurum katkıda bulundu. En başta, çeşitli arşivlerde araştırma yapmak için yurtdışına gitmemi ve orada yaşamamı sağlayan Fulbright-Hays bursuna; MacArthur Vakfı / Uluslararası Araştırmalar Merkezi'ne; Mellon Vakfı'na; Fransa ve Türkiye'de ilave araştırmalar yürütmem için gerekli mali desteği sağlayan Akron Üniversitesi'nin Fakülte Araştırma Bursu'na teşekkürlerimi sunmak isterim.

Çeşitli kütüphane ve arşivlerin yönetici ve çalışanları araştırmalarımı kolaylaştırıp daha keyifli hale getirdiler. Londra'daki Devlet Arşivi (Public Record Office); Paris ve Nantes'teki Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (Archives du Ministère des Affaires Étrangères); Château de Vincennes'deki Savunma Bakanlığı Arşivleri (Archives du Ministère de la Défense); Paris'teki Nubar Paşa Kütüphanesi; Paris Kürt Enstitüsü; İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Washington, D.C.'deki Kongre Kütüphanesi; Princeton Üniversitesi Kütüphanesi; Montana Üniversitesi Mansfield Kütüphanesi ve Akron Üniversitesi Bierce Kütüphanesi'ndeki OhioLink and Interlibrary Loan çalışanlarına özellikle teşekkür ederim. Brooklyn'deki Kürt Kütüphanesi'nde Vera Saeedpour ufuk açıcı ve benzersiz bir destekçiydi.

Princeton Üniversitesi'nde geçirdiğim süre içinde Sayın Şükür Hanioglu bana geç Osmanlı tarihinin ince ayrıntılarını öğretti ve Osmanlıcadan İngilizceye yaptığım çevirileri kontrol etmeye hep olağanüstü bir cömertlikle zaman ayırdı. Hamit Bozarslan, Heath Lowry ve Negin Nabavi bu çalışmanın önceki taslaklarından biri üzerinde paha biçilmez yorumlarda bulundular. Norman Itzkowitz Osmanlı tarihi ve yaşamı dersleriyle kendimi yetiştirmeme yardımcı oldu. Michael Cook tavsiyelerde bulunmaya her zaman hazır ve hep esprili ve yardımseverdi. New York Üniversitesi'nde Khaled Fahmy, Zach Lockman, Farhad Kazemi ve Samira Haj düşüncelerimi sorguladılar. Rifa'at'Ali Abou-El-Haj'ın entelektüel gelişmeme kelimelerle ifade edemeyeceğim bir katkıda bulundu. Bana "kendi kendimin gurusu" olmayı öğretti; bu katkısı –ve devam eden ilgisi, desteği ve sevgisi için– ona gerçekten müteşekkirim. Benim için sürekli bir destek, tavsiye ve esin kaynağı olan Martin van Bruinessen ve Hamit Bozarslan Kürt tarihinin ince ayrıntılarını keşfetmeme özellikle yardımcı oldular. Hamit Bozarslan ve Cristina Cramerotti Paris'te kalışım sırasında bana özel bir konukseverlik gösterdiler. Rahmetli Şinasi Tekin Osmanlıcanın ince-liklerini kavramama yardım etti, Michael Chyet ve Birusk Tugan ise Kurmanci'yi düzgün bir şekilde öğrenmem için ellerinden geleni yaptılar; hatalarımla onları pek çok kez hayal kırıklığına uğratmış olsam da çabaları için kendilerine şükran borçluyum. Princeton'daki pek çok arkadaşım, üzerinde çalıştığım konuyu başka yönlerden düşünmeme yardımcı oldular ve bazıları benimle görüşlerini paylaşmayı, arkadaşlıklarını ve desteklerini sürdürüyorlar. Burada özellikle Christine Philliou, Herro Mustafa, Baki Tezcan, Jocelyn Sharlet, İpek Yosmaoğlu, Mike Reynolds, Orit Bashkin, Mustafa Aksakal, Milen Petrov, Jessica Tiregol, Asma Sayeed, Şuhnaz Yılmaz, Noha Bakr, Ronen Raz, Berrak Burçak ve Princeton'ı ziyaretinde arkadaşım ve akıl hocam olan Firoozeh Kashani-Sabet'in isimlerini anmak isterim.

Montana ve Akron üniversitelerinin tarih bölümlerindeki meslektaşlarım destekleyici, yardımcı ve gerçekten eğlencelidiler. Missoula'da Diane Rapp idari konularda destek vermeye

ve esprileriyle beni rahatlatmaya her zaman hazırdı. Kym Rohrbach ve Wade Wilcox arkadaşım, destek sistemim ve değişmez neşe kaynağım oldular. Martha Santos kitabın yazım sürecini benimle birlikte geçirdi ve baştan sona harikulade bir arkadaş oldu. Her iki üniversitedeki öğrencilerim bana düşüncelerimi zenginleştiren değerli tartışma olanakları sundular.

“Dışarıdaki” arkadaşlarım da bana değerli fikirler verdiler ve hoş kafa dağıtma fırsatları sağladılar. Burada isimleri aklıma ilk gelenler Chandra Sriram, Stephanie Harves, Stephanie Smith-Browne, Mary Newsome, Margaret Lo, Ping Foong, Helen Hauser, Genia Kozorovitskiy, Karen Ballentine, Ritsuko Yamamoto, Audrey Welber, Melina Pastos, Helena Hoas, Ken Lockridge, Michel Valentin, Anna Lockowich, Margaret Boyer, Karin Knight, Romy LeClaire Loran, Lis Bacus, Hilda Ahmed, Jehan Mullin, Resa Whipkey, Brian Bostaph ve Alan Savoy. Sinemhan Bedirhan ve Salah Saadallah, kitabımda araştırdığım bölgelerde birlikte zaman geçirirken benim için tarihe hayat verdiler. Sevgili can yoldaşlarım –barınaktan aldığım köpeklerim Elliot ve Buzzy– bilgisayarımın başında geçirdiğim uzun saatler boyunca kucağımı ısıttılar. Son olarak, bu çalışmayı ithaf ettiğim annem ve babam –Daniel ve Heidi Klein– etik ilkeleri, zekâları, yaratıcılıkları, açık fikirlilikleri ve mizah duygularıyla bana hep ilham verdiler.

Stanford University Press'teki editörüm Kate Wahl'in güveni, desteği ve tavsiyeleri olmasa bu kitap ortaya çıkamazdı. Bu kadar nitelikli ve güvenilir editörlerle çalıştığım için kendimi çok şanslı hissediyorum. Joa Suarez de teslim ettiğim dosyayla ilgili soru işaretlerini giderirken alabildiğine yardımsever ve cömert davrandı. Tim Roberts anlayışlı, destekleyici ve becerikli bir üretim müdürüydü; titiz ve özenli bir redaktör olan Andrew Frisardi, uzun ve karmakarışık kaynakçam üzerinde çalışırken ayrıca büyük sabır gösterdi. Barbara Roos dizini hızlı ve eksiksiz biçimde hazırladı. Dosya aşamasında kitabımı okuyanlar paha biçilmez yorumlarda bulundular. Beni başka açılarını da dikkate almaya ve düşüncelerimi rafine etmeye yönelttikleri için kendilerine teşekkür ediyorum. Müge Göçek'in kes-

kin gözlemciliği bana özellikle yardımcı oldu. İlave soruşturma ve bağlantı alanlarıyla ilgili önerileri ve hep destekleyici sözleriyle görev sınırlarının ötesine geçti. Reşat Kasaba da uzun zamandır olduğu gibi bana cesaret verdi ve tavsiyelerde bulundu. Bu satırları Sait Özervarlı ve Kamal Soleimani'nin sağladığı arşiv desteğini anmadan bitirmem mümkün değil. Yukarıda adı geçen tüm kişi ve kurumlar bu kitabın yazımına çeşitli biçimlerde katkıda bulundular, ancak olası bilgi ya da yorum hatalarının tamamı bana aittir.

“Aşiret bölgesi”nde çoğu zaman olduğu gibi, imparatorluk savaşları askerî tarihlerin sayfalarında durmadan tekrarlanır; askeri araçların bunların gölgesinde yürüttükleri savaşlar ise büyük ölçüde anlatılmadan kalır.

– Lawrence Bragge, Ulrike Claas ve Paul Roscoe,
“On the Edge of Empire”

OSMANLI AŞİRET BÖLGESİNDE HAMİDİYE HAFİF SÜVARİ ALAYLARI

Dağlık memleketlerinin hâlâ kalın bir kar tabakasıyla örtülü olduğu 1891 ilkbaharının başlarında, bir grup nüfuzlu Kürt reisi sınır bölgelerinde yaşadıkları Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine doğru uzun bir yolculuğa çıktılar. Bu, o güne dek yaptıkları en büyük yolculuk olacak ve açtıkları yoldan onları başkaları takip edecekti. Aşiret mensuplarından ve korumaları altındaki unsurlardan belli bir saygı ve itaat görmeye alışkın olsalar da, İstanbul'da karşılaşılardaki alayış ve nümeyiş yepyeni bir tecrübeydi. Halife sultanın huzuruna çıkmaya uygun, sırmalarla bezeli özel kıyafetler giymiş olan reisler, usul gereği Zat-ı Şahaneleri'ne sadakatlerini arz ettiler. Karşılığında, şereflerine düzenlenen resmi olduğu kadar şenlikli merasimlerde nişanlarla ve en yüksek payelerle taltif edildiler.¹ Haftalardır hazırlandıkları bu olay, uzun yolculuklarının en önemli anıydı. Reisler kendilerine bahşedilen onurların keyfini çıkararak başkentte iki ay daha kalacak ve uzak memleketlerine farklı insanlar olarak döneceklerdi.

1 Russo, "La formation des régiments de cavalerie kurde Hamidié", özellikle s. 34-37 (bu makaleye dikkatimi çektiği için Vincent Lima'ya teşekkür ederim); Hampson'dan White'a, Siyasi no. 108, Erzurum, 14 Kasım 1891 (FO 195/1729); Chermiside'dan White'a, Gizli taslak metin no. 16, 5 Mayıs 1891 (FO 195/1718).

Lakin bu gelişmeleri izleyenler son derece kaygılıydı. İstanbul'daki İngiliz askeri ataşesi, “modern anlamda disiplini zayıf ya da hiç olmayan, hükümet kontrolünün son derece şüpheli olduğu çok büyük bir örgütlenmenin iyi neticeler vermesinin beklenemeyeceği ve nahoş hadiselerle yol açabileceği konusunda yerli ve yabancı çevrelerde genel bir görüş birliği” olduğunu belirtiyordu.² Çok geçmeden, gerek yerli gerek yabancı gözlemcilerin kaleminden, Kürt aşiretlerinden oluşturulan bu özel süvari birliklerinin –adını Sultan II. Abdülhamid’den alan Hamidiye Alayları– faaliyetlerine, esasen de varlığına yönelik tepkiler yağmaya başladı. Bu şikâyetlerin çoğu milislerin ilişkilendirildikleri can sıkıcı faaliyetler –kanunsuzluk, şiddet ve toprak gasları– etrafında toplanıyordu. Ama feraset sahibi birkaç gözlemci söz konusu milislerin yarattığı dinamiklerin, özellikle de devletle olan bulaşık ilişkilerinin sadece faaliyet gösterdikleri altı Doğu vilayetinde değil, imparatorluk çapında çok daha büyük süreçleri etkilemekte olduğunu fark etmeye başladılar. Milislerin örgütlenişinden on yıl kadar sonra yazan bir İngiliz diplomatının sözleriyle:

Hamidiye hareketinin, aşiret liderlerini miralay olarak tayin etmenin, Kürt aşiretlerinin parçalanmış çeşitli hiziplerini birleştirmede ve bundan 50-60 yıl kadar önce, Türk Hükümeti’nin büyük “derebeyler”in kökünü kazımasının hemen ertesinde oluşan dağımlığı ve otorite boşluğunu önemli ölçüde gidermede çok güçlü bir etkisi olduğuna ve bu etkinin devam ettiğine kuşku yoktur. ... Türkler Kürdistan’daki eski yönetici ailelerin kalıntılarından kurtulmakta büyük sıkıntı çektiler, ama şimdi, bizzat Sultan tarafından oluşturulan ve rütbe verilen çeşitli Hamidiye süvari liderleri, ortadan kaybolan “derebeyler”in yerlerini dolduracak gibi görünüyor ve bu da Hükümet’in onlara sağladığı iyi silahlar ve belli bir örgütlenme sayesinde olacağı benziyor. ...

Kürtler Hamidiye Alayları’na dahil olmanın getirdiği iyi silahlar edinme, pratikte medeni kanundan tamamen muaf ol-

2 Chermiside’dan White’a, Gizli taslak metin no. 16, 5 Mayıs 1891 (FO 195/1718). Erzurum’daki İtalyan konsolosunun da böyle kuşkuları vardı (Russo, “La formation des régiments de cavalerie kurde Hamidié”, s. 35).

ma ve reislerine verilen rütbeler gibi avantajların çabucak farkına vardılar; ama iş mukavelenin öteki tarafına gelince gerçekten hiçbir şeyi umursamıyor ve elde edilen avantajları kendi gayelerini gütmek ve Kürt milli ruhunu geliştirmek için kullanıyorlar. Türkler başka yerde zora düştüklerinde, Kürtler bunu onlara gösterecekler.³

Bu bizi şu soruları sormaya yöneltir: Bir devlet, nihayetinde bastırmayı tercih edeceği bir grubu hangi şartlar altında güçlendirir ve bu girişim ne zaman bizzat devletin otorite kurma çabalarını baltalamaya hizmet eder? İlgili tüm taraf ve kurumlar süreç içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiler? Bu yeni milis kuvvetlerine zemin oluşturan siyasi coğrafyada benzersiz olan faktörler nelerdi? Ve bütün bu sorularla bağlantılı olarak, bu hikâyenin geliştiği tarihsel momentte ya da öne çıkan dinamikleri harekete geçirmek üzere bir araya gelen beklenmedik gelişmelerde özgül olan ne idi?⁴

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında Osmanlı Devleti doğu bölgelerinde pek çok –iç ve dış– tehdit algıladı. Rusya, Doğu Anadolu üzerindeki emelleriyle büyük bir tehdit oluşturuyordu. Kürt aşiretleri ve şeyh sülaleleri bölgede “paralel otoriteler” olarak hareket etmeye devam ediyor ve Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıl boyunca yürüttüğü, periferisini merkeze bağlama ve daha iyi idare etme çabalarının büyük ölçüde başarısız olduğunu ispatlıyorlardı.⁵ Ancak, algılanan en büyük tehdidin milliyetçi-devrimci Ermeni faaliyetleri olduğu kanıtlandı; Osmanlı hükümet çevrelerinde pek çok kişi, Ermeni nüfusun tamamını, devlet otoritesine meydan okumakla kalmayıp Rusları

---

3 Maunsell’dan de Bunsen’a, no. 40 (doğrusu 41 olmalı), alıntılar, tarihsiz (16 Eylül 1900) (FO 424/200; FO 195/2082). Maunsell o dönemde Hamidiye aşiretleri arasındaki Kürt milliyetçisi duygular konusunda yanlışla benzer, ama bunların devlete yararlılığı konusunda endişelerini ifade etmesi yersiz değildi.

4 Bu bölümdeki görüşlerden bazıları Klein, “Çevreyi İdare Etmek”te kısaca ele alınmıştır.

5 Bu, Reşat Kasaba’nın Kasım 2008’deki yıllık MESA konferansında düzenlediği (ve benim de katıldığım) bir panel için bulunduğu başlıktır. Yaşanan dinamiği gayet iyi anlattığı için ödünç alıyorum.

içeri sokacak bir Truva atı işlevi görme olasılığı da bulunan bir beşinci kol olarak görmeye başladı. Devlet diğer “tehditler”le baş etmek için bu “düşman” unsurlardan birini –Kürt aşiretlerini– aldı ve onu devlet otoritesine meydan okuyan yerel bir güç olmaktan çıkarıp bunun bir uzantısı haline getirmeye çalıştı. Devlet, Hamidiye Hafif Süvari Alayları adı verilen milisler içinde örgütlediği Kürt aşiretlerinin sadakatini geçici bir süreyle sağlamayı başarmış olabilir, ama milisler yerel düzeyde ve devlet katında kurucularının tahayyül dahi etmedikleri büyük bir sarsıntıya yol açtı: Doğu Anadolu sahnesinde boy göstermelerinden hemen önce yörede gelişmeye başlamış olan kaynak çatışması iyice kızıştı ve bölgede şiddet arttı. Ermeni (ve diğer Hıristiyan) köylüler pek çok Müslüman Kürt köylüsüyle birlikte topraklarından sökülüp yerlerinden edildiler. Ermeni devrimciler bu süreçte sindirilemediler, bilakis daha da düşmanlaştılar ve davaları için daha da güçlü bir varlık sebebi buldular. Yerel memurlar bölgelerinde asayiş, emniyeti ve kanun hâkimiyetini korumada yeni zorluklarla karşı karşıya kaldılar. Aşiret yapıları tam da bunları parçalamayı amaçlayan süreçle istenmeden tahkim edildiğinden, devletin otoritelerini zayıflatmak için uzun zamandır seferberlik halinde olduğu Kürt liderleri güçlendiler. Ve devlet geçici bir süreyle seçme Kürt reislerinin sadakatini kazansa da, uzun vadede Kürtleri devlete bağlama hedefi tam da bunu sağlamayı amaçlayan kurum aracılığıyla baltalandı. Hamidiye örgütlenmesi devlet-toplum ilişkileri ve bölge üzerinde kalıcı bir etki bıraktı ve bu etkinin kısmen bugüne kadar sürdüğü söylenebilir.

Hamidiye Hafif Süvari Alayları seçme Kürt aşiretlerinden oluşturulan düzensiz milis güçleriydi. Alaylar 1890’da, Sultan II. Abdülhamid (hd 1876-1909) ve mutemet sır ortakları Şakir ve Müşir (Mehmed) Zeki paşalar tarafından oluşturuldu. Zeki Paşa merkezi Erzincan’da bulunan IV. Ordu’nun komutanı ve karısı tarafından sultanın akrabasıydı. IV. Ordu Rus Cephesi olarak da anılıyor ve kabaca Ağrı Dağı’nın kuzeyinden günümüzde İran, Irak ve Türkiye sınırlarının birleştiği “köşe”ye, güneybatıda Cizre’ye, batıda Erzincan’a kadar uzanan çok ge-

niş ve çok önemli bir arazi dilimini kapsıyordu. Bu topraklar kırsal aşiretlerin sürülerini güttükleri sarp dağlarla ve yazları otlak olarak kullandıkları serin platolarla kaplıydı. Bölge pek çok kesimde zengin tarımsal kaynaklara sahipti ve Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan önemli olayların ve hikâyelerin geçtiği eski Mezopotamya uygarlıklarının bir uzantısı olduğundan sembolik açıdan da bereketliydi. Bir gezginin deyişiyle, burası “insanlığın beşiği”ydi.⁶ Ama bölgenin sembolik ağırlığını Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halefleri kadar dikkate almayan Osmanlılar için bu topraklar, doğudaki imparatorlukların dominyonları ile kendi dominyonları arasında bir tampon bölge olarak, en çok stratejik nedenlerle önemliydi. Burası, Osmanlıların doğu komşularıyla yaptıkları pek çok savaşın cephe hattı durumuna gelmiş olan ve muharebelerin pek çoğunun geçtiği yerd. Burası, II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra patlak veren 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda oluk oluk kanın döküldüğü yerd. Nihayet burası, derinleşen toprak kayıpları trendinin imparatorluğun doğu sınırını da etkilemesini önlemeye çalışan Osmanlıların gözünde giderek hayatileşen ve Ermeni milliyetçi faaliyetlerinin yavaş yavaş yükselmesine sebep olan bölgeydi.

Burası aynı zamanda, Osmanlılar için kontrolü en zor bölgelerden biriydi. Kürdistan gibi uzak memleketlere özel bir dikkat vererek imparatorluğu tedricen merkezileştirmeyi amaçlayan idari reformları hayata geçirmek için 19. yüzyılda yoğun çabalar harcanmış olmasına rağmen, bölgenin idare edilmesi, vergi ve asker toplanması çetrefilli, yer yer de imkânsız bir iş olmaya devam ediyordu. Özellikle kırsal kesimlerde, yerli halk esas olarak Kürt aşiret reislerinden ve şeyhlerden oluşan kendi cemaat önderlerini Osmanlı yöneticilerinden daha fazla önemsiyordu. Çok sayıda gezginin ve başka yabancı gözlemcinin kaydettiği gibi, pek çok kesimde memleketin gerçek “efendileri” bu ileri gelenlerdi.⁷

6 Wigram ve Wigram, *Cradle of Mankind*.

7 Örneğin bkz. Zohrab'dan Elliot'a, no. 63, Gizli, Erzurum, 18 Eylül 1876 (FO 195/1100).

19. yüzyılın sonu yaklaşırken bu topraklara verilen özel önem çerçevesinde, Hamidiye Hafif Süvari Alayları memleketin bu “efendileri” ya da en azından potansiyel “efendileri” arasından oluşturuldu. Sultanın yeni örgütlenme ve seçme Kürt aşiretlerinin silahlandırılması için öne sürdüğü gerekçe bölgedeki askeri varlığı güçlendirerek sınırı dışarıdan gelecek saldırılardan korumak olsa da, aslında sultan ve şürekâsının Hamidiye Hafif Süvari Alayları’yla gerçekleştirmeyi umduğu birtakım başka amaçlar vardı. Gerçekte bu, ne resmi beyanlarda belirtildiği gibi sadece sınırı korumayı ve o sırada bazı gözlemcilerin, ileride de bazı tarihçilerin iddia ettikleri gibi sadece Ermeni faaliyetlerini bastırmayı, ne de bazı başka yazarların ileri sürdükleri gibi sadece sultan ile Kürtler arasında özel bir bağ oluşturarak imparatorlukta İslam birliği bağlarını güçlendirmeyi amaçlayan çok yönlü bir misyondur. Bütün bu nedenlerle ve daha fazlası için örgütlenmişti. Belki de en önemlisi, bölgeyi Osmanlı saflarına katmayı ve bunun için gereken ne varsa yaparak orada tutmayı amaçlıyordu. Mensuplarına Osmanlı Devleti’nin menfaatleri doğrultusunda hareket etmeleri ya da en azından bunlara aykırı hareket etmemeleri için belirgin avantajlar sunduğundan, Hamidiye bu hedefe ulaşmanın aracı olacaktı. Hudut bölgelerinin güvenliğinin ve bunların sınırları belirlenmiş topraklara dönüşmesinin, daha büyük bir proje olan modern devlet inşasının merkezine yerleştiği bir çağda, söz konusu bölge merkez için yeni bir önem kazandı ve Hamidiye serüveninin doğuracağı büyük insani, maddi ve uluslararası bedellere rağmen, sultan bu hedef doğrultusunda her tür çabanın gösterilmesi gerektiğine hükmetti. Bu hedefler, seçme Kürt aşiretlerinin, özellikle de –merkezi Osmanlı hükümetinin açık bir tehdit olarak gördüğü– “öteki taraf” için çalışma tekliflerini geri çevirmeyi artık avantajlı bulabilecek reislerin silahlandırılmaları ve pohpohlanmalarıyla gerçekleştirilecekti.

Proje geliştikçe sultanın, Şakir ve Zeki paşaların ve başka pek çoklarının zihninde Kürt aşiretleri için başka düşünceler olduğu açığa çıktı. Dünyanın başka yerlerindeki çağdaşlarının pek çoğundan farklı olmayan bir dünya görüşünü ortaya koyan bu

zevat, projeyi aynı zamanda bir medenileştirme misyonu – “gay-ri medeni” aşiretleri madden barışçı ziraatçılara, manen de Osmanlı (aslında Türk) “vatandaşları”na dönüştürebilmenin bir yolu– olarak da görüyordu.⁸ Bu süreçte ilk adımı, Osmanlı Devleti’nin yüzyıllardır aralıklarla kalkıştığı aşiretleri iskân girişimi oluşturdu. Projenin başlamasını izleyen birkaç yıl içinde Hamidiye girişimiyle bir taşla iki büyük kuşun birden vurulabileceği de açıklık kazandı. Proje, zaten alttan alta gelişmekte olan trendlerden, özellikle de toprak sahipliğine verilen önemin büyümesinden ve birtakım bölgelerde boy göstermeye başlamış olan arazi kullanım hakkı pratiklerindeki değişimlerden faydalanabilirdi. Güçlü âyanın köylü mülklerine el koymaya başladığı süreci merkezi hükümet başlatmamış olsa da, devlet bu gelişmeyi kesinlikle kendi lehine çevirdi. Bunu, Ermeni (ve Kürt) köylülerin topraklarını gasp etmeleri için kendi destekçilerinin –burada Hamidiye reislerinin– elini serbest bırakarak yaptı; bunun uzun vadeli sonucu, giderek daha şüpheli görülen Ermeni unsurunun mülksüzleşmesi oldu. Devlet bundan sonra, tehdit altındaki sınır bölgelerinde yaşayan “iç düşmanlar”ı, nüfuslarını azaltmak ya da dağıtmak için geçim kaynaklarından yoksun bırakıp başka yerlere göçmek zorunda bırakmak suretiyle zayıflatma hedefini gerçekleştirebildi. Aynı zamanda, yerleşik yaşama geçmeleri ve sultana ve imparatorluğa sadık kalmaları için Kürt aşiretlerine maddi teşvikler sağladı.

Hamidiye projesi sadece II. Abdülhamid’in saltanatı süresince değil, çok sonraları da gelişmeye devam etti. Sultan Nisan 1909’da tahttan indirildiğinde bile özel projesi imparatorluğun yeni yöneticileri tarafından sonlandırılmadı, sadece milislerin adı Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak değiştirildi. Yeni rejimin liderleri projeyi rafa kaldırmayı düşündüler, ama sonunda milisleri yeniden örgütlemekte karar kıldılar – üstelik, bu örgütlenme kısa bir süre önce devirdikleri sultanın saltanat dönemindeki yapısını büyük ölçüde korudu. Osmanlılar Bi-

---

8 Türkleştirme misyonu Hamidiye’nin kuruluşu sırasında sultan ve şürekâsının zihninde bir şekilde var olmakla birlikte, özellikle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (ITC) 1908’de iktidara gelmesinden sonra iyice barizleşecekti.

rinci Dünya Savaşı'na girince, artık iç tehditleri bastırmaları ya da muğlak bir dış tehde karşı koymaları amaçlanmayan alaylar yeni bir rol üstlendiler. Savaş koşullarında farklı cephelerde konuşlandırıldılar ve savaş sırasında gerçekleşen kitlesel Ermeni katliamı ve tehciiriyle (Ermenilerin Büyük Felâket olarak andıkları süreç) özdeşleştiler. Öte yandan, bazı Hamidiye reisleri savaştan sonra oluşan Kemalist hükümetten hayal kırıklığına uğrayıp geliştirmekte olan Kürt milliyetçi hareketine katılınca da, başka Hafif Süvari aşiretleri Yunan istilasına karşı savaşta düzenli ordu saflarında yer aldılar ve Türk Kurtuluş Savaşı'na katıldıkları için övgü topladılar. Kürt süvarilerinin herhangi bir isim altında resmi varlığı ancak savaştan sonra son buldu. Bununla birlikte, imparatorluğun halefi olan devletlerden Türkiye bağımsızlığını ilan ettikten kısa bir süre sonra köy koruculuğu sistemine benzer bir yapı oluşturdu. Bu yapı 1984'te, Güneydoğu Anadolu'da PKK'yle (Partiya Karkerên Kurdistan/Kürdistan İşçi Partisi) savaşmak üzere yeniden canlandırıldı. Türkiye'de Köy Korucuları bugün de faaliyet göstermekte, bu da devraldıkları tarihsel mirasa güncel bir önem yüklemektedir.

Hamidiye Hafif Süvari Alayları varlık gösterdikleri otuz yıldan uzun süre içinde mensupları olan aşiretlinin, ailelerinin, komşularının, korumaları altındaki unsurların yaşamını ve bölgenin tamamını etkileyeceklerdi. Bölgesel ölçekte, imparatorluk çapında, hatta uluslararası düzeyde Osmanlı politikalarının yörüngesinin şekillenmesinde de rol oynayacaklardı. Milisler yerel güç yapısının dönüşümünde ve Kürt toplumunun toplumsal ve siyasi örgütlenmesinde öne çıkacaklardı. Bölge genelinde arazi kullanım hakkının yapısı üzerindeki etkileriyle ekonomik manzaranın değişmesinde de önemli bir rolleri olacaktı. Geç Osmanlı döneminde devlet-toplum ilişkilerini de etkileyen milis örgütlenmesi, aslında Osmanlı Devleti'ni tam da bir ulus-devlete dönüşme anında görmemizi sağlayan aydınlatıcı bir mercekte oluşturur. Son olarak, Hamidiye örgütlenmesi Osmanlı sonrası devletlerin liderlerinin kendi iç tehditleriyle baş etmek üzere oluşturdukları sonraki Kürt aşiret milisleri için model ve emsal işlevi görecekti.

Metodoloji, tarihyazımı ve kaynaklar

Hamidiye oluşumunun bugün yaşanan olaylarla ilişkisi konuya ilgimi çekmekle kalmadı, araştırma sürecimi de şekillendirdi. Görüldüğü kadarıyla konunun hassasiyetinden ötürü Osmanlı Arşivleri de dahil Türkiye'deki araştırma kurumlarına erişimim birkaç yıl boyunca engellendi. Bu nedenle, ilk baştaki araştırmalarımın temelini esas olarak Londra'daki Devlet Arşivi (Public Records Office), Paris ve Nantes'taki Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (Archives du Ministère des Affaires Etrangères), Paris'in dışında Vincennes'da bulunan Fransız Savunma Bakanlığı Arşivleri (Archives du Ministère de la Défense) ve daha sınırlı bir ölçekte olmakla birlikte, ikisi de Paris'te bulunan Kürt Enstitüsü (Institut Kurde) ve Nubar Paşa Kütüphanesi ile Washington D.C.'deki Kongre Kütüphanesi'nde (Library of Congress) yürüttüğüm kapsamlı araştırmalar oluşturdu. Bu araştırmaların yanı sıra matbu Osmanlı kaynaklarından, Kürt-Osmanlı basınından, seyahat edebiyatından, misyoner raporlarından ve farklı dillerdeki çok çeşitli ikincil kaynaklardan yararlandım. Vardığım ilk sonuçlara büyük ölçüde temel oluşturmuş İngiliz ve Fransız diplomatik kaynaklarına belli bir ihtiyatla yaklaştım. Son derece zengin ve betimleyici olmakla birlikte, bu belgeler gene de yazarlarının belirgin Oryantalist önyargılarını açığa vuruyordu; yazarların çoğu (ama hepsi değil) Ermenilerin korunmasını ilgilendirilmesi gereken temel sorun olarak görüyor ve bölge hakkındaki raporları bu endişeyi yansıtıyordu. Ben gene de ileride Osmanlı arşivlerinde yürüteceğim araştırmaların görüşlerimi doğrulayacağına inandım. Neyse ki, 2006 yazında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ne girmeme nihayet izin verildi. Osmanlı bürokrasisinin değişik kesimlerine ait belgeler doğru yolda olduğum izlenimimi doğrulamakla kalmadı, ileri sürmüş olduğum savları pekiştirmeye de yaradı. Elimizdeki çalışmanın temelinde bu zengin ve çeşitli kaynakların tamamı yer almaktadır.

Hamidiye konusunun süregelen siyasi önemi sadece bu çalışmayı değil, meseleyi doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan

bundan önceki incelemeleri de etkilemiştir. Hamidiye'yi ele alan önceki çalışmalar incelendiğinde, bu kuruma kendi tarihsel süreçleriyle dinamik bir Kürt toplumunun parçası olarak bakamayan ve pek çoğu milliyetçi yaklaşımlar ya da eğilimler olarak nitelenebilecek dört ana eğilim göze çarpar. Bunlardan birincisi, Hamidiye'yi 1915 Ermeni Soykırımı anlatısının ve 1915'in yolunu açan olayların içine yerleştirmeye çalışan Ermeni (ya da Ermeni yanlısı) yaklaşımdır. Bu çalışmalarda, milislerin Ermenilere karşı güçlendirilmesi, Ermenileri imparatorluk topraklarından söküp atmak ve imha etme üzere tasarlanmış uzun vadeli bir Osmanlı politikasının kanıtı olarak gösterilir ve Hamidiye birliklerinin 1915'te ve ondan önceki 1894-96 katliamları sırasında hükümetin emriyle Ermenilerin tehcirine ve imhasına nasıl katıldıklarını göstermek suretiyle, merkezi hükümetin bu trajik olaylardaki suçluluğunu belgeleme çabasının bir parçası olarak sunulur.⁹

Türk milliyetçisi olarak adlandırılabilir ikinci yaklaşım, genelde ve özel olarak Hamidiye örneğinde Kürt aşiret milislerinin ilişkilendirildiği nahoş faaliyetleri örtbas etmeye çalışmıştır (bu tutum, bu yöndeki resmi faaliyetlerin üzerini kapatmaya da yaradığı için). Türk milliyetçisi yaklaşım zaman zaman, bu faaliyetleri (ve genel olarak Kürtlerin faaliyetlerini) Ermeni Soykırımı'nın ve Ermenilere uygulanan daha önceki şiddetin sorumluluğunu Osmanlı hükümetinin üzerinden atmak için de kullanmaya çalışmış, olanlardan devletin beslediği bir teşkilatı değil, öç alma arzusunun şiddete yönelttiği itaatsiz bir grup aşiret mensubunu sorumlu tutup suçu onların üzerine yıkmıştır.¹⁰ Bu yaklaşımı benimseyen başkaları, despotik Hamidiye

9 Örneğin, Kévorkian, Rosso'nun makalesine giriş, "La formation de régiments de cavalerie kurde", s. 31-32. Kévorkian'ın Paul B. Paboudjian'la birlikte yazdığı *Les arméniens dans l'Empire ottoman à la veille de génocide*, s. 48-49'da aynı argümanı kullanmasına karşın, pek çoğunu aşağıda ele alacağım diğer faktörleri Hamidiye projesinin öğeleri olarak kabul ettiği de belirtilmelidir.

10 Okurlar Gürün, *Ermeni Dosyası; Anadol, Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*; Gazigiray, *Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü'nün Kaynakları* ve McCarthy, *Death and Exile (Ölüm ve Sürgün)* gibi birçok metinden bu izlenimi edinebilirler. Ermeni kaynakları genellikle bu olaylarda devletin suçluluğunu kanıtlamaya çalışır ve bunu yaparken Müslümanların savaş sı-

rejimi ile halefi olan, erken Cumhuriyet dönemi liderlerinin içinden çıktığı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni (İTC) birbirinin karşıtı olarak sunmuşlardır.¹¹

Kürt milliyetçisi olarak adlandırılabilir üçüncü yaklaşımın savunucularına gelince, bunlar genelde Hamidiye'nin bölgede yaşanan şiddeteki rolü sorusunun etrafından dolaşmaya yeltenmemiş, bunun yerine, devletin Kürtlere karşı yürüttüğü savaşta uzun zamandır böl ve yönet kartına oynadığı yönündeki iddialarını güçlendirmek için Hamidiye Alayları ile Köy Korucuları arasındaki koşutluğu vurgulamaya çalışmışlardır. Bu yaklaşımı benimseyenler bugünkü Kürt aşiret milislerinin ilişkilendirildiği nahoş faaliyetlere hükümetin sağladığı desteği de vurgularlar.¹²

Türkiye'deki yazarlar arasında, II. Abdülhamid'i gerici bir müstebit olarak niteleyenlerin aksine, öteki uca savrularak onu iç ve dış tehditlerin kuşatması altındaki bir ülkenin toprak bütünlüğünü ve iktisadi birliğini korumaya yönelik çabaları nedeniyle hayranlık duyulması gereken bir hükümdar olarak sunan dördüncü bir yaklaşım saptamak da mümkündür. Bu akademisyen grubu, sultanın kendisini İslam'ın devlet ve toplum katındaki konumunu güçlendirmeye ve yükseltmeye vakfetmiş olmasına da özel olarak odaklanırlar.¹³

---

rasında çektikleri, bir bölümünden Ermenilerin sorumlu olduğu acılardan ve kitlesel ölümlerden çoğunlukla söz etmezler. "Türk milliyetçisi" yazarlar genellikle sadece Ermenilerin Müslümanları katlettikleri olayları anlatarak ya da Ermenilerin başına gelen felâketi kabullenmeyerek konuyu öteki uca çekerek. Bu yazarlar Müslümanların savaş sırasında çektikleri ve Batılı yazarların büyük ölçüde görmezden geldikleri acılara dikkat çekmekte haksız olmasalar da, anlatıları katliamlardaki her tür resmi rolden dikkatleri uzaklaştırmak üzere kurgulanmıştır. Ermeni katliamları nadiren tartışıldığında da Kürtler suçlamak için uygun bir hedef gibi görünür. Lakin yürütülen bu mantık yakın tarihlere kadar Kürt diye bir şey olmadığını, aslında Kürtlerin tamamının Türk olduğunu ileri süren resmi tez için zaman zaman güçlük yaratmıştır. Örneğin Gültepe, Hamidiye hakkındaki kısa yazısında alayların "Türkmen" aşiretlerinden oluştuğunu ileri sürer. Bkz. Gültepe, "Hamidiye Alayları", s. 47.

11 Tepeyran, *Hatıralar*, s. 227, 388.

12 Örneğin, Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*.

13 Bu yaklaşımın Kodaman (*Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, özellikle de kitabın daha önce "Hamidiye Hafif Süvari Alayları" başlığıyla ayrıca yayımlanan Hamidiye Alayları bölümü); Talay (*Eserleri ve Hizmetleriyle*

Bu yaklaşımların hepsinde belli bir doğruluk payı vardır. “Ermeni yanlısı” yazarların savundukları gibi, Hamidiye Alayları gerçekten de Osmanlı hükümeti tarafından kısmen Ermeni unsuruna karşı kullanılmak üzere örgütlenmişti. Dahası, Alaylar Osmanlı Ermenilerine uygulanan yaygın şiddete karıştırlar ve Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen kitlesel katliamlara, tehcire ve yağmalara katıldılar. Türk resmi tezinin ileri sürdüğü gibi, Hamidiye Alayları burada çoğu kez devletten resmen emir almaksızın ve bazı iyi niyetli yerel memurların mezalimi önleme çabalarına rağmen hareket ettiler. Kürt tarafının ileri sürdüğü gibi, Hamidiye Alayları ile Köy Korucuları arasındaki koşutluklar bazı düzeylerde gerçekten çarpıcıdır ve bunlar devletin Kürt nüfusuyla tarihsel ilişkisine dair çok şey anlatır. Ve “Abdülhamid’i diriltmeye çalışanlar”ın savundukları gibi, sultan Hamidiye projesini asıl büyük hedefi olan İslam birliğini gerçekleştirme perspektifiyle tasarlamıştı. Lakin, Hamidiye’yi betimleyen bu yaklaşımlar tek başlarına hikâyenin sadece bir kısmını anlatır. Ayrıca, bu kurumun büyük ve karmaşık bir resmini sunamayacak kadar dar ve siyasi ve milliyetçi yargularla yüklü olduklarından bizi Hamidiye’nin ne olduğu, dünün ve bugünün tarihini öğrenmenin neden önem taşıdığı sorularından uzaklaştırmaya da hizmet ederler. Dahası, Kürt toplumunu kendi tarihsel süreçleriyle dinamik bir toplum olarak anlama çabalarımıza ket vururlar. Başka türlü söylersek, bu anlatılarda Kürt toplumuna sadece “öteki”yle ilişkisi üzerinden bakılır – bu “öteki” ister Kürt olmayan komşu olsun, ister hükümet. Ya da daha da kötüsü, Kürt toplumu kendine ait tarihsel dinamikleri olmayan bir toplum olarak görülür. Bu ekolden bir yazarın ileri sürdüğü gibi “Kürt tarihi diye bir şey yoktur”. Tarih dedikleri şey “aşiretlerin başından geçen olayları ve yaptıklarını anlatan muhtelif hikâyeler”den ibarettir.¹⁴

Bu inceleme kısmın, Hamidiye örgütlenmesinin tarihi üze-

Sultan Abdülhamid) ve Duguid (“Politics of Unity”) temsil edildiği söylenebilir. Diğer yazarlar arasında, Sırma (*II. Abdülhamid’in İslâm Birliği Siyaseti*) ve Tepedelenlioğlu (*Hürriyet’in İlanı ve II. Abdülhamit*) sayılabilir.

14 Çay, “Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu”, s. 23 (aktaran Ergül, *II. Abdülhamid’in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, s. 5).

rinde yeniden düşünmeyi amaçlamaktadır. Kürt aşiret milislerini daha etraflı bir şekilde kavrama çabasıyla, yukarıda sayılan yaklaşımları tamamen bir kenara itmeden her birinin ayrıntılarına inilmekte ve eklemelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, benim okurlara sunmak istediğim (arızinin karşıtı olarak) asıl katkı, sadece Hamidiye örgütlenmesinin kendi içinde ve kendi başına “daha iyi” ya da “daha tam” bir tarihini vermek değil, akademik çevrelerin bugüne kadar yeterince incelememiş oldukları modern Osmanlı devlet inşâ süreçlerine daha karmaşık bir açıklama getirmektir. Görünürde periferik olan bu milis örgütlenmesi, Osmanlı'nın ulus-devlete geçiş sürecinde Giddens'in deyişiyle “idari gücü”nü genişletme¹⁵ ve bununla bağlantılı olarak sınır bölgelerinin siyasi coğrafyasını ve demografisini dönüştürme sürecini temsil etmenin yanı sıra bunun önemli bir parçasını oluşturuyordu. Bu dolambaçlı bir süreçti ve bölge halkları, Osmanlı Devleti'nin bekası, hatta Osmanlı'nın halefi devletler açısından geniş kapsamlı sonuçları oldu. Ben bu örnek olay incelemesinde, milislerin oluşturulmasıyla serbest kalan çoğunlukla amaçlanmamış dinamiklerin sadece modern Osmanlı devlet inşâ anlatısının özgüllüklerini aydınlatmakla kalmadığını, Osmanlı Devleti'nin izlediği yolun başka (çoğunlukla Avrupalı) devletlerin benzer geçişler yaşarken izledikleri yolla ne kadar ortak noktasının olduğunu da göstereceğim. Osmanlılar ve diğer pek çokları iç tehditler algıladılar ve bunlarla baş etmeye çalıştılar; bazı grupların devlet desteğiyle güçlendirmeleri sonucunda yerel güç ilişkileri ve kimlikler önemli bir dönüşüm geçirdi; ve daha önce etnik ya da dinî olduğu düşünülen şiddetli çatışmalar, en azından kısmen, çok daha büyük bir şeyle, burada maddi kaynak ve imkânları ele geçirme çatışmasıyla ilgiliydi. Kürtlerin ve Ermenilerin yaşadığı Osmanlı periferisi 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında bu süreçlerin merkezi durumuna geldi.

Bu süreçlerin temelinde yatan kilit sorulardan biri “Bir devlet aslında bastırmak istediği bir grubu güçlendirirse ne olur?” olduğundan, devlet ve devlet-toplum ilişkileri konusunda daha

15 Giddens, *Nation-State and Violence*.

ayrıntılı bir yaklaşım benimsememiz gerekir. Bu, devletlerin ve toplumların tam da karşılıklı etkileşimleriyle birbirlerini nasıl dönüştürdüklerini; devlet-toplum ayrımının çoğunlukla nasıl son derece bulanık olduğunu; özellikle de, devletleri görünüşte mantığa aykırı davranmaya itenin ne olduğunu dikkate alan bir yaklaşım olmalıdır. Örneğin, Joel Migdal'ın çalışması, “çoğu devletin imajına (ve töresine) ters düşebilen çok boyutlu veya unsurlu uygulama paketlerinin ortaya çıkışını anlama” mızı¹⁶ ve “devletin ayrı ayrı parçalarının devlet-toplum ayrımını çapraz kesen bu koalisyonlara katılması”nın, “devletin icraatı'nın ‘devlet fikri’yle doğrudan çelişebildiği”¹⁷ ve benim eklememle, biza-tihi devletin *çıkarlarına* ters düşebildiği bir duruma nasıl katkıda bulunduğunu görmemizi sağlar. Devlet gücünün dizginlerini, bir anlamda, devletin bastırmak istediği aşiretli Kürtlerin eline vermekle, Osmanlı Devleti (en azından devlet gücüne “sahip olduğu” ölçüde) kendi devlet olma fikriyle çelişiyordu. Ve bu güç bağışının doğurduğu sonuçlar, Osmanlı'nın içte ve dışta kendi menfaatlerine ve imajına zarar verdiğini de gösterdi. Bunun Osmanlı Devleti'nin gerileme süreci ışığında (bekası için en iyi olanın ne olduğunu algılayamamasının ve buna göre davranamamasının pek çok örneğinden biri olarak) ele alınması gerektiğini savunanlar için, Migdal'ın yaklaşımı gene ayrıntılandırılmış bir perspektif sunar: “Devlet politikalarının başarısızlıklarını ya da yarı başarılı sonuçlarını açıklayan sadece iyi tasarlanmamış politikalar veya beceriksiz memurlar ya da yetersiz kaynaklar değildir. Devletler, konumlarını güçlendirmek için koalisyonlar oluşturan muhalefet ... gruplaşmalarıyla ... baş etmek zorundadır ve bu koalisyonlar bizzat devlet yapılarının içine de işler. Koalisyon mücadeleleri sonuçta bir bedel ödetir: Devlet politikasının uygulanışı ve toplum içindeki etkileri, devletin başlangıçtaki planlarından çok farklı sonuçlanmıştır”.¹⁸ Buna neden olan, Hamidiye projesinin gayet iyi bir şekilde örneklediği gibi, ilgili literatürün büyük bölümünde pek çoklarının var-

16 Migdal, *State in Society*, s. 20.

17 A.g.y., s. 49.

18 A.g.y., s. 12.

saydığıının aksine Osmanlı Devleti'nin monolitik bir aktör olmamasıydı; bilakis, “devletin uygulamalarındaki iç çelişkiler, [yerel] nüfusların, her birinin avantajlarını ve dezavantajlarını tartarak işgal edebilecekleri ve kaynaklarını kullanabilecekleri pek çok siyasi uzam yarattı.”¹⁹ Başka bir deyişle, yerel Kürt reisleri sürece büyük ölçüde müdahildiler ve askeri araçlar olarak, gündemlerini gütmek için açık isyan hareketlerine girişmek yerine imparatorluğun müthiş gücünü kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabildiler.²⁰ Ama eldeki hikâye bir devletin kendisi için tehdit oluşturan bir grubu güçlendirdiğinde neler olduğuyla sınırlı değildir; ne de olsa, devletler ve diğer egemen elitler yüzyıllardır türlü çeşitli “çaba alış verişleri” yapmaktadır. Asıl üzerinde durulması gereken, sadece belli bir siyasi coğrafyanın statüsündeki ve kavranışındaki değil, daha kapsamlı bir süreç olan Osmanlı Devleti'nin modern bir ulus-devlete dönüşümündeki bir geçiş anında, söz konusu coğrafyada gerçekleşen *bu* alış verişin özgüllüğüdür. Ve değişmekte olan sadece yerel ve imparatorluk genelindeki güç yapıları değil, bizatihi gücün doğası, kavranışı ve kullanımıydı. Güç ve periferi geç Osmanlı Kürdistan'ında yepyeni bir tarzda kesişti ve bu kısa ve uzun vadeli pek çok trajik sonuç doğurdu.

Bazıları, Kürdistan'ın konumunun ve arazi yapısının bölgeyi bünyesine katmış ve/veya komşusu olan devletlerle (özellikle Osmanlı Devleti'yle) ilişkisini belirlediğini ileri sürerler. Kürdistan'ın siyasi coğrafyası ve arazisi kuşkusuz bu ilişkilerde rol oynayan faktörlerdir, ama bu coğrafyaya nedensel ya da determinist özellikler atfetmemeye dikkat etmemiz gerekir. Balta'nın işaret ettiği gibi, asıl dikkat edilmesi gereken “fiziki arazinin içkin özellikleri” değil, devletlerin (ve benim eklememle yerli halkın) bu siyasi coğrafyaya nasıl *yaklaştığıdır*.²¹ Ama bu, uzamın ve uzamsal ilişkilerin önemsiz oldukları anlamına gelmez; tam tersine, bu inceleme Osmanlıların üstesinden gel-

19 Brown ve Fernandez, “Tribe and State in a Frontier Mosaic”, s. 177. Yazarların Peru'da kolonyal ilişkiye dair gözlemleri buradaki duruma uymaktadır.

20 Bragge, Claas ve Roscoe, “On the Edge of Empire”.

21 Balta, “Military Success, State Capacity”, s. 21.

meye çalıştıkları iç tehditleri mahallinin belirleyici olduğunu, ama bunun belli bir anda işin esasına dönüşüp özgül dinamiklerle temel faktör haline geldiğini saptamaktadır. Kürtler yüzyıllar boyunca imparatorlukların hudutlarında, ondan sonra da birkaç yüzyıl daha bu imparatorlukların (Osmanlı ve İran Safevi, sonra Kaçar) sınır bölgelerinde yaşadılar. Eldeki hikâyenin geliştiği dönemde bu sınır bölgesi sınırları belirlenmiş bir bölgeye dönüşme sürecindeydi,²² bu, benim bu kitapta anlattığım hikâyenin parçası olan bir dönüşümdür. Adelman ve Aron bize “hudutlar” ile “sınır bölgeleri” arasında ayırım yapmanın ve hudduttan sınır bölgesine, oradan da sınırları belirlenmiş bölgeye geçişi tarihselleştirmenin önemini hatırlatırlar.²³ Sınır bölgeleri üzerinde çalışan birkaç Osmanlı tarihçisi bu farkları saptayıp süreci tarihselleştirerek sınır bölgelerindeki Osmanlı halklarını ve merkez-periferi ilişkilerini anlamamıza kuşkusuz önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ancak, analizlerini daha genel geçer merkez-periferi kavramlarına dayandırdıklarından, genellikle bu ayrımları anlamlı bir şekilde sorunsallaştırmamışlardır.²⁴ Osmanlıların algıladıkları ve milis projesiyle bastırmaya çalıştıkları iç ve dış tehditler bölgenin gerçekte bir hudut olduğu daha önceki dönemlerde acillik taşıymıyordu; tam da, Kürdistan’ın bir sınır bölgesinden sınırları belirlenmiş bir bölgeye dönüşen Osmanlı topraklarından biri olduğu o belirli anda acillik kazandılar; bu sürecin ulus-devlete geçişle yakından bağlantılı olduğu da gösterilmiştir.²⁵ Modern devlet kurucularının hedefi devlet uzamları yaratmak ve bunları genişletmek, bir yandan da devletin üzerinde hak iddia edebileceği, ama “bu devletsiz bölgeler ... gerek sembolik gerek pratik açıdan potansiyel olarak yıkıcı bir rol oynadıkları”²⁶ için belki de henüz yönetemeyeceği²⁷ devlet dışı uzamları bünyeye katmak ya da en

22 Ateş, “Empires at the Margin”.

23 Adelman ve Aron, “From Borderlands to Borders”, s. 814-41.

24 Örneğin, bkz. Karpat ve Zens, yay. haz., *Ottoman Borderlands*.

25 Giddens, *Nation-State and Violence*, s. 4, 50, 90, 119-21.

26 Scott, *Seeing Like a State*, s. 186-187.

27 Giddens hükümet etmek ile hükmetmek arasında önemli bir ayırım yapar (a.g.y., s. 57).

azından bunları tarafsızlaştırmaktı. Osmanlı Devleti'nin bölge –Ferguson ve Whitehead'in verdikleri isimle “aşiret bölgesi”– üzerindeki kontrolünü güçlendirmeye ve burayı modern devlet inşa projesine dahil etmeye daha büyük bir ihtiyaç duyduğu bağlam buydu.²⁸

Osmanlı Devleti bu bakımdan yalnız değildi. 19. yüzyılda dünyanın her yerinde devletler bu süreçten geçti ve diğerleri gibi Osmanlılar da sınırlarını çizmenin ve sınırları içinde yaşayan ahaliyi tanımlayıp kontrol etmenin yollarını ararken modern devlet inşa tekniklerini kullandılar. Toplumları ve içinde yaşadıkları uzamları, Scott'ın sürece verdiği adla daha “okunaklı”,²⁹ dolayısıyla daha yönetilebilir kılmanın anahtarı, yönetilecek arazinin haritasını çıkarma ve sınırlarını çizme çabasından ibaret değildi; söz konusu sınırlar içinde yaşayanları sınıflandırmak ve haritalandırmak da gerekiyordu. Bu “toplumsal bahçivanlık”tı –modern devlet kurucularının sınıflandırma ve “gözetim teknikleri”ne uyması için “bir halkı ve araziye şekillendirme” projesi.³⁰ Neticede, “kurumlar kimlik verirler”³¹ ve modern devletin kurumları “toplumsal yaşamın akışını stabilize eden, hatta bir ölçüde niteledikleri gerçeklikleri yaratan” etiketler üretirler.³² Başka bir deyişle, bu bir “halk yaratma” süreciydi ve bu “dinamik süreçte ... yeni isimler telaffuz edildi ve derhal bunlara karşılık gelen yeni varlıklar ortaya çıktı.”³³ Kürtlük, Ermenilik, Türklük ve Osmanlılık (hatta “aşiretlilik”) bu dinamik modern halklar oluşturma pratiğinde yeni anlamlar edindi ve Hamidiye projesinin ayrılmaz parçası olduğu ye-

28 Ferguson ve Whitehead, yay. haz., *War in the Tribal Zone*. Ayrıca bkz. Özbek, “Policing the Countryside”, s. 47-67. Yazar bu ilginç makalede, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki jandarmalara sınır bölgelerinin idaresi ve daha geniş devlet inşa projesi bağlamında bakar. Aksakal da *Ottoman Road to War in 1914*'te, devletin “jeopolitik tehlike ve içte saldırıya açık olma” hissi ile ve yönetici çevrelerde militarizasyonu modernliğe giden yol olarak görenlerin çoğuğu arasındaki bağlantıya dikkat çeker (s. 2-3).

29 Scott, *Seeing Like a State*.

30 A.g.y., s. 82, 184.

31 Douglas'ın beşinci bölümünün başlığı (*How Institutions Think*, s. 55).

32 A.g.y., s. 100.

33 A.g.y., Ian Hacking'den alıntı.

ni güç mücadeleleri zemininde bu kimliklere yeni ilişki sel anlamlar yüklendi. Hamidiye bir kurum olarak mensuplarına yeni bir kimlik sundu ve tek tek aşiretlerin iç ilişkilerini olduğu kadar devletin aşiretlerle olan ilişkisini de yeniden şekillendirdi. Ama belki de ironik bir biçimde, tehdit, çatışma ve düpedüz savaş koşulları yükselmekte olan *etnik* kimliklerin billurlaşmasına yardımcı olurken,³⁴ devlet gücü ile yerel güç (dolayısıyla devlet kimliği ile yerel kimlik) arasındaki çizgiler daha da bulanıklaştı. Hamidiye projesi bu itibarla, modern devlet idaresinin çelişkileri açısından önemli bir inceleme konusu oluşturur.

Devlet inşasının, Hamidiye serüvenini ele aldığım bu inceleme nin de ışık tuttuğu bu gri alanlarının önemli bir özelliği de, sadece devlet ile toplum arasındaki bulanıklığı değil, devlet ve toplum arasındaki çapraşık bağlantı noktasında bulunan yerel Osmanlı gruplarının kendi içlerindeki ve aralarındaki bulanıklığı da görmeyi gerektirmesidir. Bu aynı zamanda, çatışma koşullarından yeni ve çoğu kez görünüşte anlaşılması güç kimliklerin nasıl doğduğunu da ana hatlarıyla ortaya koyar. Bu kitap kimlik inşası, daha da önemlisi *etnik-cemaatsel* çatışma konusunda uzun zamandır ve yaygın kabul gören pek çok varsayımı sorgulamaktadır. Milliyetçilik ve kimlik oluşumunun diğer veçheleri üzerine yapılan çok sayıda çalışma, ulusal ve *etnik* kimliklerin tarihselliklerini vurgulayarak bunların inşa edilmiş olduklarını göstermiştir, öyle ki bunu kabul etmek akademisyenler arasında artık sıradanlaşmış, hatta anaakım yaklaşım haline gelmiştir. Osmanlı tarihçileri (ve alanında uzman başka araştırmacılar) da bu yaklaşımı benimseyerek ilginç ve aydınlatıcı araştırmalarla söz konusu süreçleri incelemeye yönelmişlerdir. Bununla birlikte, kimlik inşasının daha ince bazı noktalarına gelindiğinde bazı gri alanlar belirsizliğini korumakta, sorgulanmamakta veya incelenmeden ya da yeterince incelenmeden bırakılmaktadır. Diğer bir deyişle, Osmanlı tebaası olan halkların *etnik* ve *cemaatsel* kimliklerini, bunların inşasını tarihselleştirmek yerine nevi şahsına münhasır kimlikler olarak

34 Ferguson ve Whitehead, yay. haz., "Violent Edge of Empire", *War in the Tribal Zone*, s. 14'te de betimlenen bir süreç.

ele alan onlarca yıllık akademik görüşlerin tersine çevrilmesi noktasında iyi bir iş başarılmıştır; ancak, işlerin her zaman görüldüğü gibi olmadığı ve aktörlerin ille de bizim beklediğimiz şekilde davranmadıkları bulanık alanlar hâlâ ilgiye muhtaçtır. Başka türlü söylersek, Osmanlı halklarının oluşturduğu etnik ve dini mozağin felâkete davetiye çıkarmadığını, patlamaya hazır bir bomba olmadığını artık kabul ediyoruz, ama 20. yüzyıl başında, milliyetçi olduklarını ilan eden bazı grupların nasıl ille de ayrılıkçı, ayrılıkçı karta oynayan unsurların da nasıl ille de milliyetçi olmadıklarını kabul etmekte zorlanıyoruz. Kitabım 1908'i izleyen dönemde Hamidiye ve devlet-toplum ilişkilerini analiz ederken, Hamidiye mensuplarının *ancien régime* sırasında sahip oldukları güç ve ayrıcalıkların yeni rejim tarafından budanma girişimi üzerine ortaya çıkan karmaşık muhalefet katmanlarını incelemekte ve yeni hükümetin aslında bastırmak istediği gruba –yanlış olduğunu bile bile ve sayısız protesto karşısında– gücünü nasıl iade ettiğini de analiz etmektedir. Okur burada, çeşitli Kürt gruplarının kendilerine taktıkları etiketlerin (onlara dışarıdan takılan etiketlerle birlikte) çoğunlukla yamıltıcı olduğunu görecektir. Bu kitabın bir bölümü, geç Osmanlı Kürdistan'ında değişen güç ve kimlik inşası bağlamında ayrılıkçı olmayan Kürt milliyetçileri ile milliyetçi olmayan Kürtçüleri ne yapacağımızı da sorgulamaktadır.³⁵ Başka bir deyişle, daha geniş “halk yaratma” sürecinde “tek tek kişiler, sınıflandırmalar içinde tercihler yaptılar”.³⁶ Bugün pek çoklarının kendinden menkul gördüğü milliyetçi kimlikler, tam tersine insanların içinde kimlik tercihlerinde buldukları karmaşık bir tarihsel olasılıklar kümesinin sonucuydu; bu tespit, modern ulus-devletin ve milliyetçi kimliklerin oluşumunu tamamen doğrusal bir süreç olarak gören bakış açısı için herhangi bir anlam ifade etmeyebilir.

Gerçi, çatışma ve kimlikle ilgili tarihyazımı problemleri etiketleme probleminden çok daha derindir. Osmanlı tarihi üzerinde çalışanlar doğru bir adım atarak, uzun zamandır benim-

35 Bkz. Klein, “Kurdish Nationalists and Non-Nationalist Kurds”.
36 Douglas, *How Institutions Think*, s. 102.

senen o Oryantalist ayrı ve parçalanmış toplum betimlemelerini düzeltmeye ve “sert” etnisite ve din ayrımları arasındaki çizgilerin nasıl da önceden düşünüldüğünden daha yumuşak olduğunu göstermeye başladılar. Ama çok geçmeden bir tür aşırı düzeltme oldu ve kendimizi biraz romantikleştirilmiş, “karşıt” ve “farklı” gruplar arasında aşırı bir akışkanlık ve örtüşme imgesiyle, karşı uçta buluverdik. Ondan sonra, çatışma büyük ölçüde kolonyal ya da emperyal müdahalenin bir sonucu olarak açıklanmaya başladı ve dahili ve yerel dinamikler hikâyede geri plana itildi.³⁷ Bu tadilata tabii ki şiddetle ihtiyaç vardı, ama akademisyenlerin, sözgelimi Müslümanlar ile Hıristiyanları “doğal” düşmanlar olarak gösteren tabloyu parçalamaya gösterdikleri ilgi, çıkan çatışmaları gerçekten çıktıkları için anlamak istediğimizde kafamızın karışmasını engellemeye yetmiyor. Daha pembe olan bu karşılıklı uyum ve bağımlılık tablosu önceki doğal uyumsuzluk tablosundan çok daha doğru olabilir, ama gene de eksiktir. Benim incelemem, çatışmayı tablonun dışına çıkarmak yerine daha derinlerdeki köklerini anlamayı ve bu daha geniş tartışmaya katkıda bulunmayı da amaçlıyor. Burada, daha yakın ve güncel mücadeleleri analiz eden ve iç savaşın ve diğer silahlı çatışmaların ekonomik yönlerine eğilen uzmanların çalışmalarından yararlandım.³⁸ Kitabım, Osmanlı’nın Doğu vilayetlerindeki kaynak çatışmalarının ve arazi kullanım hakkının değişen çehresinin Hıristiyan Ermeniler ile Müslüman Kürtler arasındaki şiddetli çatışmaya nasıl katkıda bulunduğunu araştırarak, başka yerlerde “asli” oldukları belirtilen çatışmaları tarihselleştiriyor. Devletin üzerinde hak iddia ettiği arazileri daha iyi kontrol edebilmek için “idari gücünü” yayma girişimiyse birlikte, bölge halkı da kaynaklar (en başta da toprak) üze-

37 Bu nokta için bkz. Adelman ve Aron, “From Borderlands to Borders”.

38 Örneğin bkz. Waal’ın çalışması, “Tragedy in Darfur”; Berdal ve Malone, yay. haz., *Greed and Grievance*; Ballentine ve Sherman, yay. haz., *The Political Economy of Armed Conflict*. Bu konuda çalışmaları öne çıkan bazı Osmanlı tarihçileri şunlardır: Makdisi, *Culture of Sectarianism*; Philliou, “Communities on the Verge”; Gingeras, *Sorrowful Shores*; Yosmaoğlu, “Counting Bodies, Shaping Souls”.

rindeki kontrolünü artırmaya çalıştı; bunun arka planında daha büyük küresel bir süreç olan toprağın ticarileşmesi ve buna bağlı olarak toprağın değerinde meydana gelen artış yatıyordu. Milislere yazılan Kürt reisleri devletin başka amaçlarla sağladığı destekle, kendi gündemlerini yürütmek için elverişli bir konuma geldiler ve çoğu Ermeni olan komşularının topraklarına ve kaynaklarına el koydular. Bu büyük şema içinde, daha zayıf Kürt komşular da risk altındaydılar, ama tam da yukarıda sayılan çeşitli faktörlerin –doğudaki sınır bölgelerinde Rus tehdidi, Ermeni devrimci-milliyetçi faaliyetlerindeki yükseliş, yukarıdan ve aşağıdan kimlik inşa süreci– bir araya gelmesiyle Ermeniler daha büyük bir tehlike altına girdiler. Ferguson ve Whitehead’in belirttiği gibi, “Etnik çatışma ... yükselen, karmaşık ve son derece değişken süreçlerden oluşan problematik bir kategoridir – ilkel ve değişmez bir grup sadakatinin ansızın ortaya çıkmasından başka her şeydir.”³⁹ Bir kaynak çatışması olarak başlayan şey etnikleştirdi ama bunun tek nedeni, çatışmanın tam da halkların “imal” edilmekte olduğu, Osmanlı’nın ulus-devlete geçiş anına rastlamış olmasıydı. Çatışma, çoğunluk ve azınlık kavramlarının belirlemekte olduğu bir sırada ve –artık yeni bir tür çoğunluk tasavvur eden– Osmanlı Devleti ile (çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu) pek çok yerel Müslüman’ın Ermenileri azınlık olması gereken bir grup ve “demografik ve siyasi bir tehdit”⁴⁰ olarak *tahayyül etmeye* başladıkları yerde çıktı. Başka bir deyişle, Ermeni, Kürt, Türk ya da Osmanlı olmak denen şey nötr bir hadise değildi, bu ayrımlara “ahlaki ve siyasi içerik”⁴¹ de yüklendi. Yerel bir kaynak çatışması olarak başlayan şeyi devlet kendi amaçları doğrultusunda kullandı ve süreç zaman içinde yeni milliyetçi ideolojilerle birleşip kanlı bir temizliğe dönüştü.⁴² Bu arada, Mann’ın dikkat çektiği gibi kanlı temizlik hikâyelerini örgütlü ve önceden tasarlanmış süreçler olarak görmenin cazibesine de karşı

39 Ferguson ve Whitehead, yay. haz., *War in the Tribal Zone*, s. xvii.

40 Pandey, *Routine Violence*, s. 14.

41 Douglas, *How Institutions Think*, s. 63.

42 Mann, *Dark Side of Democracy*.

koymamız gerekir. Mann, “İlk olaylar, ilk kararlar” diye yazar, “çoğunlukla bilinen feci sondan geriye doğru okunur. Bunu yaparken olayların karmaşıklığını ve çeşitli olasılıklara açıklığını geri plana itebiliriz. Önceki olaylar tek bir tırmanış silsilesiymiş gibi görünebilir, ama ilgili aktörlerin niyeti öyle olmamış olabilir. ... Böyle bir varsayımda bulunmak için bugünden geriye bakıp zaten olacağı buydu demememiz, bunu kanıtlamamız gerekir.”⁴³ Bu kitap Hamidiye momentini okura sunarken, etnik ve siyasi modern kimliklerin yaratılmasıyla bağlantılı şiddeti daha iyi kavrayabilmemiz için söz konusu kimliklerin nevi şahsına münhasır bir varlığı olduğunu varsayan milliyetçi tarihyazımlarından sakınarak, bu tarihsel olasılıklara dikkat çekmeye çalışmaktadır.

Burada, etnik ve milliyetçi kimliklerin gelişimi ve Osmanlıların güttüğü (ve yerli halktan pek çok kişinin direndiği), insanları ve araziye daha iyi sınıflandırma ve kontrol etme çabasının (Foucault'nun “yönetimsellik” dediği şey)⁴⁴ ardında yatan dünya görüşünü de dikkate almamız gerekir. Osmanlı İmparatorluğu konusundaki pek çok çalışma, Avrupa devletleriyle kıyaslandığında Osmanlı'nın modern bir devlete dönüşürken izlediği yolu hâlâ özgün ve benzersiz bir süreç olarak görmektedir; diğerleri arasında Abou-El-Haj bu yaklaşımı ikna edici bir şekilde tartışmıştır.⁴⁵ Osmanlı tarihi alanında, Osmanlılar (yani “Doğu”) ile Avrupalıların (yani “Batı”) birbirinin mutlak karşıtı olduğu, farklı yörengelere, aynı zamanda da farklı kurumlara sahip oldukları, sadece ekonomik bakımdan değil bilgi bakımından da “Batı”nın merkez Osmanlı'nın “periferi” olduğu görüşünü çürütme yönünde önemli adımlar atılmıştır. Halbulki, Osmanlı kimliklerinin dönüşümü ve Osmanlı modernleşme projeleri yakın zamanlara kadar tamamen türevsel süreçler olarak görülüyordu – Osmanlılar Avrupa'yı yakalamak için Avrupa'dan ödünç almışlardı. Ben, Osmanlıların tek yaptıklarının Avrupalı düşünürlerden ve devletlerden teknoloji veya dünya

43 A.g.y., s. 112.

44 Foucault, “Governmentality”, *Foucault Effect*, s. 87-104.

45 Abou-El-Haj, *Formation of the Modern State*.

görüşü ödünç almak olmadığını, bunları aldıklarında bile sadece kendi “ideolojik süzgeç”lerinden⁴⁶ geçirmekle kalmadıklarını savunuyorum. Osmanlılar kendi düşüncelerinden ve bunlara tekabül eden projelerden pek çoğunu Avrupalılarınkilere benzer amaçlarla geliştirdiler. Onlar sadece Avrupa’yı taklit etmiyorlardı, “medenileştirici” ve merkezileştirici projelerini geliştirmek için kendi nedenleri ve diğerleri gibi modern ulus-devlete geçerken karşılamak zorunda oldukları kendi “ihtiyaçları” vardı. Görüldüğü kadarıyla, imparatorluklar ve diğer devletler 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında devlet inşa girişimleri için eşzamanlı olarak benzer çözümler, hatta gerekçeler buldular.⁴⁷ Hamidiye projesinin ardındaki itici güçlerden birini oluşturan “medenileştirme misyonu” dünya genelinde benzer projelerle eşzamanlı olarak uygulandı. Osmanlılar (ve diğer “Dogulular”) Avrupa’nın *mission civilisatrice*’inin alıcı ucunda yer almıyorlardı, sınır bölgelerini (yeniden) fethetme bağlamında onlar da kendi projelerini ürettiler.⁴⁸ Troutt Powell’ın Mısır incelemesinde gösterdiği gibi, gerçekte Osmanlılar bazen sömürgeleşmiş sömürgecilerdi.⁴⁹ Neticede, iç sömürgeleştirme modern devlet idaresinin gelişmesinin parçası olarak ilerleyen bir süreçtir⁵⁰ ve Osmanlı Devleti nasıl Avrupa’nın medenileştirici misyonun hedefi olabilirdiye, Hamidiye örneğinde Kürdistan’da bir tür “sömürgeci” konumunda idi. Ve Kürt aşiret reislerinin askeri aracılık rolü, Osmanlı’nın dahili emperyal misyonunun alıcı ucundan öteye geçmelerine imkân verdiği için, onları da bir tür yerel sömürgeciye dönüştürdü.⁵¹ Burada, sömürgeci-sömürgeleştirilen ilişkilerinin pek çok katmanı vardı. Ben bu çalışmanın sadece devlet ile toplum, Doğu ile Batı, sömürgeci ile

46 Partha Chatterjee’nin deyişiyle (“Nationalist Resolution of the Women’s Question”, s. 236).

47 Bu noktayı geliştirmeme yardımcı olduğu için Ken Lockridge’e teşekkür ediyorum.

48 Bkz. Kühn, “Imperial Borderland as Colony”.

49 Powell, *Different Shade of Colonialism*.

50 Scott, *Seeing Like a State*, s. 82.

51 Bu nokta için ayrıca bkz. Bragge, Claas ve Roscoe (“On the Edge of Empire”, s. 111).

sömürgeleştirilen arasındaki gri alanları keşfetmekle kalmayan, bunların inşasının, etkileşimlerinin ve etkilerinin izini sürüp tarihselleştiren, daha da ötesi bu güç oyunlarının sahnelendiği söylemsel alanları ortaya koyan son zamanlardaki devlet inşâ literatürüne katkıda bulunduğuna inanıyorum.

Geç Osmanlı devlet çevrelerinde gelişen iktidar, kimlik ve gelenek söylemlerini ele almanın yeri burası olmasa da –bilhassa Deringil, Hamidiye dönemi için bu konuda başarılı bir çalışma gerçekleştirmişti⁵²– bu söylemin öne çıkan birkaç özelliğine dikkat çekmek, daha da önemlisi Hamidiye aşiret reislerinin devletin iktidar, sadakat ve isyan söylemini sahiplenişlerinde nasıl “sembolik jujitsu”⁵³ hareketleri gerçekleştirebildiklerini örneklemek isterim. Bu dinamiği incelemenin bir yolu da, olaya Scott’ın terimleriyle resmi ve gizli iktidar anlatıları merceğinden bakmaktır. Giddens’in tanımladığı biçimiyle iktidar “‘dönüştürme kapasitesi’, belli bir dizi olaya bunları değiştirecek şekilde müdahale etme kabiliyeti anlamına gelir” ve “amillerin her ne yapıyorlarsa onu gerçekleştirmek için yürüttükleri faaliyetler sırasında kullandıkları kaynaklar”la ilişkilidir. Bu kaynaklar dağıtımla ilgilidir ve otorite sağlayıcıdır, ama “toplumsal sistemlerin yeniden üretimine hiçbir şekilde ‘otomatik olarak’ girmezler, sadece bağlam içinde yeri belli aktörlerin gündelik yaşamlarını sürdürürken yararlandıkları kadarıyla iş görürler.”⁵⁴ Başka her devlet ya da toplumda olduğu gibi geç Osmanlı döneminde de pek çok iktidar katmanı ve birbirini alt etmeye çalışan farklı güçler vardı. Büyük Güçler Osmanlı İmparatorluğu’nda gelişen olayları kendi stratejik, siyasi ve ekonomik menfaatleri doğrultusunda etkilemeyi amaçlıyorlardı. Osmanlı Devleti yüzyıllardır yaptığı gibi kendi halkından artı elde etmeyi sürdürmek istiyordu. Ve yerel gruplar yakın çevrelerinde yönetsel ve ekonomik kontrolü ele geçirme çabası içindeydiler. Bununla birlikte, asıl önemli olan bunun “klasik” Osmanlı mücadelesi olmadığını görmektir; ilgili

52 Deringil, *Well-Protected Domains*.

53 Scott’ın sözcükleriyle (*Domination and the Arts of Resistance*, s. 98).

54 Giddens, *Nation-State and Violence*, s. 7-8.

aktörlerin tamamı, Osmanlı Devleti'nin ulus-devlete geçiş sürecinde olduğu, bu bakımdan dünyadaki diğer devletlerin kervanına katıldığı bir sırada ortaya çıkan yeni koşullar bütünü içinde hareket ediyordu. Bizim burada ayırt etmemiz gereken, değişmekte olan bu Osmanlı bağlamında tahakküm ve direnişin gösterdiği özgüllüklerdir. Ben, Osmanlı periferisindeki Hamidiye momentinin bu daha büyük süreci görmemize yardımcı olabilecek son derece faydalı bir mercek sağladığı düşünce-sindeyim.

Bu özgüllüğün gelişimine, değişmekte olan geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl koşullarında çeşitli aktörlerin yürüttükleri ekonomik ve yönetsel kontrol mücadeleleri sırasında evrilen iktidar anlatılarının analizi üzerinden bakmak özellikle ilginçtir. Scott'a göre, temel tahakküm biçimleri "tabi bir nüfustan işgücü, mal ve hizmet elde etmenin kurumsallaşmış araçlarıdır". Ben burada şu noktanın üzerinde durmak istiyorum: "Bunlar çoğunlukla gelişkin bir ideolojik forma bürünen biçimsel üstlük ve astlık kabullerini ve bu çerçevede kamusal davranışı düzenleyen epeyce bir ritüel ve 'teşrifat'ı içerir. ... Son derece kurumsallaşmış olmakla birlikte, bu tahakküm biçimleri tipik olarak güçlü bir kişisel hükmetme [ve de kişisel şiddet] unsuru ihtiva ederler." Ve "büyük ölçekli tahakküm yapılarının çoğunda olduğu gibi ast konumundaki grup da, ilkesel olarak, müşterek bir iktidar eleştirisi geliştirmesine fırsat veren oldukça geniş bir sahne arkası sosyal yaşama sahiptir."⁵⁵ Bu "sahne arkası" yaşamın ayrıntıları Scott'ın "gizli anlatı" dediği düzlemde geliştirilir. Ne var ki, bunlar tam da "gizli" oldukları için, tarihçilerin ast konumundaki grupların seslerini ayırt etmeleri güçtür, zira bize çoğunlukla resmi kayıtlar kalır. Sadece Osmanlı Devleti tarafından üretilen belgeleri değil, anlattıkları olaylara ilişkin analizlerini çarpıtan gündemlere ve önyargılara sahip Avrupalı konsolosluk görevlilerine ait çok sayıda belgeyi de içerdiğinden, benim bu incelemede kullandığım kaynaklardan pek çoğunun sorunlu olduğuna kuşku yoktur. Bu hikâyedeki en madun grupların –Kürt ve Ermeni köylüler– gizli anla-

55 Scott, *Domination and the Arts of Resistance*, s. 21.

tılarının adresini saptamak elbette zordur, ama bu belgelerden bazılarını “isyana reddiye metinleri”⁵⁶ olarak okumamız kuşkusuz mümkündür. Ama burada benim asıl ilgimi çeken soru, Kürt Hamidiye reislerinin ve bunların geç Osmanlı (özellikle de Kürt) basınında giderek daha geniş yer bulan muhalefetinin kendi gündemlerini dayatmak için devletin “resmi anlatısı”nı nasıl kullandıklarıdır. Anılan tarafların tamamı, devletin resmi söylemini baş aşağı çevirdiler ve yazılı basının sayfalarında incelikli bir “itaat ve rıza performansı”⁵⁷ sergilediler; ve resmi söylem 1908 sonrasında Hamidiye dönemindekine göre hafiften değişmiş olsa da, Kürt Hamidiye reisleri kadar yürüttükleri muhalefet de durumdaki aracılıklarını maskeleyen ritüelleştirilmiş bir tabiyet performansı içinde “resmi anlatıları”nı ustalıkla kullanabildiler. Özellikle Hamidiye reislerinin gücü, devlet için ne kadar vazgeçilmez olduklarını göstermek amacıyla “Ermeni tehdidi”ni iyice büyüttükleri “girift bir yanılısama dünyası yaratma”⁵⁸ becerilerine de sıkı sıkıya bağlıydı. 1908’de –bu en meşhur Hamidiye kurumuna alenen düşman olan– yeni rejim iktidara geldiğinde bile, Kürt Hamidiye reisleri haber ve bilgileri kendi lehlerine çevirmeye çalıştılar ve imparatorluğun karşı karşıya olduğu daha büyük tehditlere kıyasla kendi “ihlaller”inin ufak sorunlar olarak görülmesi ve devletin kendilerini güçlendirmesi gerektiğini söylemeye devam ettiler. Geç Osmanlı periferisinde güç mücadelelerinin hikâyesini anlatırken, Foucault’nun güç ilişkilerinin akışkan ve devingen olduğu yolundaki gözlemini kabul etmek kadar, bu mücadelelerin somut, maddi çıkarlarla alâkalı olduğunu anlamak da önem taşır. Bu çalışma, geç Osmanlı tarihinin önemli bir kesitini güç, periferi ve performans arasında bağlantı kurarak anlatmayı amaçlamaktadır. Kitap boyunca ve sonuç bölümünde kuramsal, ampirik ve “boyalı” olanı birbirine daha sarıh bir biçimde bağlayacağım.

---

56 Guha, “Prose of Counter-Insurgency”.

57 Scott’ın deyişiyle (*Domination and the Arts of Resistance*, s. 3).

58 Bragge, Claas ve Roscoe’nun sözleriyle (“On the Edge of Empire”, s. 110).